

MARTYNO JANKAUS IR PRŪSŲ LIETUVIŲ TAUTINĖS KULTŪRINĖS VEIKLOS ATSPINDYS „VARPO“ PUSLAPIUOSE (1889–1905)

SILVA POCYTĖ

Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: silva.pocyte@briai.ku.lt

„Varpas“ – 1889–1905 m. Prūsų Lietuvoje leistas laikraštis, skirtas Didžiajai Lietuvai, kuri tuo metu priklausė Rusijos imperijai ir 1864–1904 m. išgyveno lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą. Straipsnyje remiantis „Varpe“ spausdintais tekstais atskleidžiamos Prūsų lietuvio (lietuvininko) Martyno Jankaus ir kitų lietuvininkų kultūrinio judėjimo dalyvių veiklos aspiracijos, analizuojamos svarbiausios to meto tautiškumo aktualijos Prūsų Lietuvoje, pateikiamas Didžiosios Lietuvos lietuvių požiūris į lietuvininkus. Tarp „Varpo“ leidėjų ir autorių buvo lietuvininkai M. Jankus, Marta Zauniūtė, Jurgis Lapinas; lietuviškumo padėję Prūsų Lietuvoje gvildeno ir Didžiosios Lietuvos atstovai Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Vincas Mickevičius, Jonas Šliūpas ir kt. „Varpo“ turinyje išskiriama keletas dominuojančių su Prūsų Lietuva susijusių potemių: tautiškumo situacija ir lietuvininkų nutautėjimo problema, lietuviškai kalbančių gyventojų skaičiaus mažėjimas, lietuvininkų kultūrinė ir politinė veikla, Didžiosios ir Prūsų Lietuvos lietuvių bendradarbiavimas ir jo trukdžiai.

Reikšminiai žodžiai: „Ausra“, „Varpas“, Martynas Jankus, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, „Birutė“, tautiškumas, Prūsų Lietuva, Didžioji Lietuva.

IVADAS

Tautinis atgimimas, žymėjęs XIX a. antrosios pusės Lietuvos tautos gimimą, *atgimimo epocha – tai reiškiniai, kurie mūsų istorinėje literatūroje tarytum nekelia noro teoriškai diskutuoti* [3, 146]. Anot profesoriaus Antano Tylos, atgimimo laikotarpiu buvo panaiškintas *monopolis teikti Lietuvos istoriją lenkų kalba*, bajoriškojo sluoksnio populiarintai

Lietuvos ir Lenkijos valstybės idėjai iškilo alternatyva, *skelbusi tautinės Lietuvos valstybės atkūrimą* [93, 145].

Lietuvių tautos kūrėjai tarpo iš baudžiamos išsivadavusioje valstietijoje, iš kurios susidarė laisvas, pažangiomis europinėmis idėjomis gyvenantis, lietuvių kalbos prioritetą iškeliantis inteligentijos sluoksnis. Iki XIX a. vidurio dominavusiai lenkiškai aplinkai lietuviškomis aspiracijos grįsta

alternatyva formavosi įvairiomis asmeninėmis, grupinėmis, emocinė nuosmukį ir prišikėlimą žymintėmis raiškos galimybėmis. Vienas iš atgimimo šauklių Vincas Kudirka lietuviui pasijuto esąs 1883 m. perskaitęs pirmąjį „Auszros“ numerį: *Tiek pamenu, kad atsistočiau, nuleidau galvą, <...> rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: o tu, paklydėli, kur iki šiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverčiau... Po to pripildė mano krūtinę ramė, smagi šiluma, ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rasti... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau lietuviu esąs...* [42, 471]. Žinoma, tai truputį romantizuota V. Kudirkos stojimo į lietuviškumo kelią iliustracija, tačiau akivaizdu, kad devynioliktojo amžiaus, modernaus tautiškumo brandimo ir raiškos, amžiuje tokius emocinius išgyvenimus patyrė ne vienas tautinio, kultūrinio sąjūdžio priešakyje stojęs lietuvis Didžiojoje, lietuvininkas Prūsų Lietuvoje¹ ar vokiečiai,

čekas, slovakas, lenkas, mozūras kituose Europos regionuose.

Lietuviškumas abipus Nemuno XIX šimtmečio antroje pusėje išgyveno kritines tautinio išlikimo situacijas, nors jas lėmė skirtingos politinės sąlygos Didžiojoje ir Prūsų Lietuvoje. Po 1863–1864 m. sukilimo Lietuva Rusijos imperijoje tapo kultūrinio ir tautinio eksperimento lauku: keturiasdešimt metų, iki 1904 m., čia galiojo lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas. Prūsijos teritorijoje, anot Mykolo Römerio, šiuo laikotarpiu *lietuvių kultūros vystymasis nebuvo sustabdytas ir buvo visiškai legalus* [74, 50], tačiau 1871 m. susikūrusi Vokietijos imperija ir jos germanizacinė politika tautines mažumas, tarp jų ir lietuvininkus, konsolidavo tautinei, kultūrinei veiklai už gimtosios kalbos vartojimo išsaugojimą viešojoje erdvėje.

Tautiškumui Didžiojoje Lietuvoje kylančių pavojų nušvietimas, jo išlikimo aktualijos buvo svarbiausi 1883 m. pradėtos leisti „Auszros“ laikraščio leitmotyvai. Pirmasis numeris skelbė, kad *sunykimas mūsų tautos nusidavė ipačai dėl to, jog daugumas Lietuvių parubežiuose su kitomis tautomis gyvenančių, pasisavino per ilgus amžius svetimas kalbas. Žmonės patys neišmirė drauge su išmirimu tose šalyse lietuviškos kalbos – jie liko, tik priėmė kitą, svetimą kalbą tapo ar Vokiečiais ar Slovėnais*² [73].

„Auszros“, pirmojo lietuviško laikraščio Didžiajai Lietuvai, išleidimas žymėjo organizuoto tautinio atgimimo Lietuvoje pradžią,

¹ Dabartinėje istoriografijoje yra įprasta Prūsijos valstybei, Vokietijos imperijai priklausiusį lietuviškai kalbėjusį arealą vadinti Mažąja Lietuva. Istoriniame XVIII–XIX a. kontekste oficialiai lietuvininkų branduolį žyminti teritorija buvo vadinama Lietuvos provincija, akcentuojant krašto politinį priklausomumą – Prūsų Lietuva. Laikraščio „Varpas“ žinutėse yra minimas tik *Prūsų Lietuvos* pavadinimas. Kadangi straipsnyje yra pateikiama nemažai citatų iš „Varpo“, siekiant išvengti terminų vartojimo painiavos, tekste vartojama *Prūsų Lietuvos* sąvoka. Šio krašto gyventojai yra vadinami Prūsų Lietuvos lietuviais, lietuvininkais, Didžiosios Lietuvos gyventojai – didlietuviais, Didžiosios Lietuvos lietuviais.

² Lietuviškų laikraščių citatų kalba yra netaisyta.

kai periodinė spauda tapo svarbia komunikacijos priemone, išreiškiančia aktyviųjų gyventojų sluoksnių siekį *išsaugoti savo tautos gyvybę* ir sugestijavusia aktualias to meto idėjas bei kitų tautų veiklos pavyzdį [14, 101]. „Ausros“ tautinis indėlis buvo nekvestionuojamas jau XIX a. pabaigoje. Minint laikraščio dešimtmetį, „Ausros“ įpėdinis „Varpas“ akcentavo, jog *iki pasirodė Aušra [nežinota], kas tai yra lietuviškas laikraštis, slapčia nešantis šviesą į Rusijos Lietuvą, ir jei nebuvo supratimo, kad lietuviškas laikraštis reikalingas žemaičiams ir aukštaičiams, tai Aušra parodė, kad Lietuviai teipgi gali turėti savo laikraštį ir kad reikia jį turėti* [57]. „Ausra“, spaudos draudimo laikotarpiu Lietuvoje (1864–1904) atsiradęs knygnešių judėjimas – tai to meto istorinio konteksto simboliai, susiję su Prūsų Lietuva [81, 29]. Pirmasis laikraščio numeris pasirodė *Prusos, Ragainėj, kovo menesjį 1883* [71, 53], tarp laikraščio leidėjų ir talkininkų išsiskiria lietuvininkai Martynas Jankus ir Jurgis Mikšas.

Anksčiau, 1878 m. Klaipėdoje pradėta leisti „Lietuwiszka Ceitunga“ pirmaisiais metais buvo tapusi agitavimo tautiniam darbui arena, nes, anot J. Basanavičiaus, jo straipsniai, *drauge su Dr. J. Sauerwein'o dainomis ir kt. raštais, įgabeno tuomet lietuvišką dvasią į tuos be jokios dvasios* [tautinės – S. P.] *išleidinėjamus laikraščius* [Prūsų Lietuvoje – S. P.] [18]. Tačiau kai dėl surinkimininkų ir kitų konservatyviai nusiteikusių lietuvininkų spaudimo „Lietuwiszkos Ceitungos“ redaktorius Martynas Šernius turėjo nustoti *Žemaitiszkay Ceitungos be zaunit*, didlietuviai neturėdami *kito prilankesnio or-*

gano agitacijos varymui <...> priversti buvom nutyltie, išsteigimą „mokslo draugystės“ ant tolymesnio atidėt laiko ir rupintis apė išsteigimą tik laikraščio [61, 36]. Taip buvo subrandinta „Ausros“ idėja, kuriai nustojus eiti 1886 m. didlietuviai *jau nebegalėjo apsieiti be lietuviškų laikraščių*, atsirado „Ausros“ įpėdiniai *tik jau su kitokia, nebe teip romantiška, o labiau paremta ant reališkų lietuvių gyvenimo pamatų pakraipa* [41, 275–276]. Tokiu laikraščiu tapo „Varpas“ (1889–1905), leistas taip pat Prūsų Lietuvoje.

Iki spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo Didžiojoje Lietuvoje 1904 m., pagrindinės kultūrinę ir tautinę kilimą žadinusios mintys reiškėsi laikraščiuose ir knygose, kurios buvo spausdinamos *užrubežėj* [10]. Prūsų Lietuvoje, nepaisant po 1871 m. Vokietijos imperijoje prasidėjusios germanizacinės politikos, lietuviškai kalbančiųjų kultūrinės tautinės intencijos atsispindėjo lietuviškų laikraščių puslapiuose, nuo 1885 m. veikusiose lietuviškose kultūros draugijose.

Vienas iš aktyviausių lietuvininkų kultūrininkų, spausdinęs laikraščius ir knygas, organizavęs ir draugijų veiklą ir joje dalyvavęs, buvo Martynas Jankus, *paprastas sodžiaus vaikiną, tepabaigęs tik pradedamąją mokyklą, bet ir užsidegęs tuomet lietuvis* [61, 37]. Prisidėjęs prie „Ausros“ leidimo, jis porą metų leido ir „Varpą“. Nesigilinant į su M. Jankumi susijusias laikraščio leidimo peripetijas, šio straipsnio kontekste yra aktuali „Varpo“ turinio kokybinė analizė.

Straipsnio *tikslas* yra remiantis „Varpe“ spausdintais tekstais atskleisti M. Jankaus

ir kitų lietuvininkų kultūrinio judėjimo dalyvių veiklos aspiracijas, išanalizuoti svarbiausias to meto Prūsų Lietuvoje tautiškumo aktualijas, pateikti didlietuviams skirto leidinio požiūrį į lietuvininkus. Tokia analizė yra galima dėl to, jog tarp „Varpo“ leidėjų, autorių buvo M. Jankus, Marta Zauniūtė, Jurgis Lapinas; lietuviškumo šiame krašte padėtį gvildeno ir didlietuvių atstovai V. Kudirka, J. Basanavičius, Vincas Mickevičius, Jonas Šliūpas ir kt.

Nagrinėjama tema yra nauja ir aktuali, kadangi istoriografijoje nemažai yra tyrinėta V. Kudirkos tautinė veikla, „Varpo“ socialinės, tautinės aspiracijos, tačiau ši – M. Jankaus ir Prūsų lietuvių kultūrinės, tautinės veiklos atspindžio laikraščio puslapiuose – tema iki šiol nėra sulaukusi deramo istorikų dėmesio. Darbo tikslą įgyvendinti bus siekiama analizuojant keletą dominuojančių „Varpo“ turinio tematikos potemių: tautiškumo situaciją ir lietuvininkų nutautėjimo problemą, lietuviškai kalbančių gyventojų skaičiaus mažėjimą, lietuvininkų kultūrinę ir politinę veiklą, Didžiosios ir Prūsų Lietuvos lietuvių bendradarbiavimą ir jo trukdžius.

TAUTIŠKUMO SITUACIJA IR LIETUVININKŲ NUTAUTĖJIMO PROBLEMA

„Auszros“ laikais išplėtotas lietuvių nutautėjimo klausimas išlieka svarbiu ir vėlesniu laikotarpiu leistų laikraščių leitmotyvu. Didžiojoje Lietuvoje lietuviai pasiduodavo rusifikacijos, polonizacijos įtakon, o Prūsų Lietuvoje lietuviškajai sklaidai buvo sunku

konkuruoti su vokiškumu. Svarbia valstybinės germanizacijos atrama Vokietijos imperijoje tapo mokyklos, kuriose nuo 1874 m. balandžio mėnesio, remiantis išleistu kulto ministro A. Falko potvarkiu, buvo galutinai apribota lietuvių kalbos vartoseną ir dėstymas mokyklose [72, 48]. Vaikai, lankydami *bismarkiškąją šiuilę* [60, 22], anot „Varpo“, išmoksta vokiškai ir *prisigeria vokiškosios dvasios* [83, 240], todėl ypač *tarp jaunųjų prasiplatinus vokietytė* [88].

Periodinėje spaudoje lietuvininkai įvardijami kaip lengvai pasiduodantys vokiškumui, kai *visoki, keleiviai, ceitungos bei laišškai, leidžiami Vokiečių, arba Vokiečiams tarnaujančių suvokietėjusių Lietuvininkų, <...> stengiasi, kaip įmanydami, Lietuvininkus supaikinti* [23]. Lietuvininkams leidžiami laikraščiai sulaukia ypač griežtos kritikos dėl jų pasyvios pozicijos tautiškumo atžvilgiu, nes vokiškos rašybos, pilni germanizmo leidiniai *greičiausiai tautiškai numarin lietuvių* [51, 195]. Dėl tokio lokalaus lietuviškumo propagavimo, spausdinami gotikiniais rašmenimis, šie leidiniai *negalėjo laimėti svarbios rolės viešajame gyvenime lietuvių tautos* [71, 51].

Atkreipiamas dėmesys, jog tarp lietuvininkų trūksta aktyviai tautinėje veikloje dalyvaujančių asmenų, neturima gausios inteligentijos: daktarų, teisininkų, kunigų, mokytojų [51, 195], todėl *Prūsų Lietuva dar nėra pilnai pabudusi iš <...> letargiško miego* [23]. Inteligentijos svarba lietuvių tautos formavimosi procese istoriografijoje yra laikoma vienu iš lemiamų veiksnių – inteligentus telkti bendram darbui, *elgtiesi pagal reikalą lietuvių tautos* ragino tik pradėto leisti

„Varpo“ kreipimasis į skaitytojus [37], tačiau socialinė, kultūrinė tradicija Prūsų Lietuvoje suformavo labai nedidelį inteligentijos sluoksnį, kadangi *išsilavinusieji ir praturtėjusieji šliedavosi daugiau prie vokiečių* [16, 50] ir tai trukdė toje Nemuno pusėje atsirasti moderniai tautai. Laikraščio puslapiuose yra lyginama švietimo situacija to meto Didžiojoje ir Prūsų Lietuvoje, teigiama, kad Didžiosios Lietuvos jaunimui mokyklose *reikia gerti maskolizšką dvasę ir maskolizsko tikėjimo mokslą*, kad jie neturi valios net lietuviškai galvoti, o Prūsų lietuviai nemato *tokių baisumų* [38], jie gali išsilavinimą įgyti gimnazijose bei universitete, *dėl ju apygardu yra Prusuose universitetas Karaliaucziuje* [1], tačiau *perėję augštesnes szuiles* lietuvininkai su savo vaikais jau kalbėdavo vokiškai ir *tuošius butinai į Vokiečius paverčia* [47].

Kalbant apie lietuvių politinę padėtį abiejose Nemuno pusėse, „Varpe“ pabrėžiama tam tikra politinė veikimo laisvė lietuvininkams, nes jie gali rašyti peticijas kulto ministrui, kaizeriui prašydami leisti mokyklose tikybos dalykus dėstyti lietuvių kalba, o *Lietuviai po maskoliumi nė to negali padaryti ir neišdrysta, nes išaugšto žinoma, kad kiekvienas prašantis yra laikomas valdžios* <...> *maištadarys ir kaip maištadarys turi pražuti* [87, 23]. Germanizacija Vokietijoje kartais būdavo suvokiama ne kaip prievartinio akto padariniai, o kaip aukštesnės kultūros rezultatas, kai *vokiečiai pergali svetimus gaivalus* <...> *diduma savo kultūros, dorybe ir darbštumu* [85]. Korespondencijoje apie Stalupėnų miestelį pasakota, jog *vokiečiai ir laukus geriau įdirba ir veikiau užveda kokią*

geresnę atmainą ukėje, <...> *dar vokiečiai išsiskiria nuo lietuvių meile tvarkai* <...>, *kas apsireiškia ne tik drabužyje, bet ir gyvenime* [78]. Kultūrinis skirtumas tarp vokiečių ir rusų buvo suvokiama kaip pagrindinė germanizacijos ir rusifikacijos skirtybė, nes vokiečiai lietuvius *ne taip gvoltiškai* <...> *kaip Rusai* [13] nutautina. Galima daryti prielaidą, jog tokia palanki kai kurių straipsnių pozicija vokiečių politikai atspindėjo ne visos „Varpo“ redakcijos nuomonę, bet tik atskirų jos autorių, daugiausia lietuvininkų (pavyzdžiui, V. Gaigalaičio), mintis.

Su apgailestavimu konstatuota, jog *Rusijoje kiekviena draugyste, paremta ant gentiško pamato, niekad ne bus daleista Lietuviams*, o štai Prūsų Lietuvos lietuviai, galėdami laisvai burtis į tautiškas draugijas, ne visada tam aukoja pakankamai pinigų [2], nors yra *turtingesni, negu lietuviai po rusų valdžia gyvenantieji* [51, 195], tačiau stokoiantys tautinio sąmoningumo. Ekonominis sustiprėjimas buvo laikomas vienu iš vokiškumo veiksmų, nes kai *tiktai Lietuvis pragurbsta* [sustiprėja – S. P.] *tai tikt girdi kad jau szneka vokiszka norins ir nemoka* [19, 189].

Identiška nutautėjimo, savaiminės asimiliacijos situacija šiuo laikotarpiu pastebima ir tarp mozūrų, kurie, mokęsi jau nuo XIX a. 9–10 dešimtmečio germanizuotoje mokykloje, priėmė vokiečių kalbą ir ją mokėjo geriau arba blogiau. Lenkų kalba tarp mozūrų neturėjo stiprių pozicijų, tai daugiausia buvo bažnytinių apeigų kalba, *pamaldumo, vaikų dievobaimingo auklėjimo, krikščioniškų tradicijų išsaugojimo garantas* [68, 9].

LIETUVIŠKAI KALBANČIŲ GYVENTOJŲ SKAIČIAUS MAŽĖJIMAS

Nutautėjimas, kai gausėjo *ligotų Lietuvių, besistengenczių, kiek imanant, iszsinerti isz lietuvystės* [48, 166], turėjo tiesioginę įtaką lietuviškai kalbančių gyventojų skaičiaus mažėjimui. Vienu iš esminių tautinių grupių identifikavimo kriterijų laikytinas kalbos veiksnys. Iki XIX a. pradžios apie Prūsijos karalystėje gyvenusių vokiečių, lietuvininkų lokalizaciją galima spręsti pagal ligtolinius istorinius šaltinius, Evangelikų liuteronų bažnyčios parapijų duomenis. Anot Vinco Vileišio, *XIX šimt. tautiniems santykiams Maž.* [Prūsų – S. P.] *Lietuvoje nušviesti be istorinės atsiranda ir statistinės medžiagos* [94, 144]. 1817 m. Prūsijos karalystėje įvyko pirmasis gyventojų surašymas [94, 146]. V. Vileišis teigia, jog šio pirmojo gyventojų surašymo metu buvo pateikti apgyvendintų vietų sąrašai *su nurodymu kiekvienos vietos židinių ir dūšių skaičiaus* [94, 146], o pirmieji duomenys apie kalbinį pasiskirstymą valstybėje pasiekia iš 1825 m. surašymo. Šiai V. Vileišio konstatacijai oponuotų lenkų istorikas Leszekas Belzytas, kuris, kalbėdamas apie kalbos, kaip tam tikro statistinio vieneto išraiškos, kriterijų teigia, jog *nuo 1817 m. iki 1911 m. vyko ne tautiniai gyventojų surašymai, o pateikiami kalbiniai duomenys* [8, 3–4], vadinasi, tam tikrus kalbos pasiskirstymo rezultatus jis įžvelgia ir pirmojo, 1817 metų, surašymo suvestinėse. Šio autoriaus nuomone, kalbinė statistika tai nėra tik sausi skaičiai, *kurie kartais metai iš metų nelauktai keitėsi, tačiau ir atskleidė žmonių likimus bei*

jų asmeninius apsisprendimus dėl tautinio identiteto [8, 3].

Gimtosios kalbos vartojimo ir priklausymo tautinei grupei santykis tampa aktualus nuo 1871 m., kai ligi tol vyravusią prūsiškojo liberalizmo tautinių mažumų – tarp jų ir lietuvininkų – atžvilgiu politiką keičia prievartinė germanizacija. Iki XVIII a. Prūsų Lietuvoje vyravo lietuvių kalba, kurios vartojimo arealą sumažino 1709–1711 m. ne tik Prūsijos karalystė, bet ir Europą nusiaubęs Didysis maras. Lietuvininkams maro padariniai buvo skaudūs: iš 1830 regione lietuviškai kalbančių kaimų beliko tik 35. Kolonizacijos metu apgyvendinti naujakuriai Prūsų Lietuvoje pakeitė krašto tautinę struktūrą: lietuvininkai tik keliose apskrityse išlaikė dominuojančias pozicijas. Andreaso Kosserto duomenimis, *1736 m. Tilžės apskrityje gyveno 92 procentai, Ragainės – 69 procentai ir Įsruties apskrityje – 52 procentai lietuvininkų* [46, 109]. Vokiškai kalbantys kolonistai, kurių dauguma įsikūrė pietinėje Prūsų Lietuvos dalyje, stūmė lietuviškai kalbančiąją teritoriją šiaurinės Prūsų Lietuvos, taip pat ir Prūsijos karalystės sienos link.

Sukūrus Vokietijos imperiją, vokiečių nacionalizmas orientavosi tik į kalbą, kultūrą ir kilmę. *Consensus communis* [išryškinta autoriaus] *aiškino vokiečių kalbą ir kultūrą kaip esančias vieninteleis teisingas* [valstybinės politikos] *gaires* [46, 177], kurios lietuvininkus Prūsų Lietuvoje, lenkiškai kalbančius mozūrus nustūmė į istorijos paraštes. Po 1871 m. vykdytos prievartinės germanizacinės politikos padariniai lietuvininkams buvo ganėtinai nepalankūs. Remiantis V. Vileišio

pateikta statistika [94, 150–151], galima nustatyti, jog Prūsų Lietuvoje nuo 1890 iki 1910 m. lietuvininkai sudarė neginčijamą tautinę mažumą, kurios procentinė išraiška per tuos 20 metų sumažėjo nuo 19,1 proc. iki 14,5 proc., įskaitant ir miestus, išsiskyrusius savo vokiškumu.

Jeigu panagrinėtume regiono lietuviškumo situaciją horizontaliuoju lygmeniu, pamatytume, kad jau minėtu 1890–1910 m. laikotarpiu yra nekvestionuojamas lietuvių kalbos vartojimo ribos slinkimas iš pietinių apylinkių vis labiau į šiaurę, kiekvienais metais lietuviškai kalbančiųjų sluoksniui pietinėse apskrityse darantis vis plonesniam.

Stalupėnų, Įsruties, Gumbinės, Geldapės, Darkiemio apskritys, sudariusios savotišką šiaurinio regiono lietuviškumo apsaugos zoną, pateko į didesnę vokiškos kultūros erdvės lauką, todėl čia išsaugoti lietuviškumą buvę ganėtinai problemiška. „Varpas“ atkreipia dėmesį, jog *metuose 1861 Gumbinės ir Trakėnų pav.* [apskrityse – S. P.] *buvo da Lietuviu kolonijos – szilandien* [1889 m. – S. P.] *jos isznyko visai; tame pat laike Geldapės pav. buvo Lietuviu 1,700, Stalupėnu pav. 3,631, o 1886 tose paviatėse buvo <...> kalbancziu-gi tiktai lietuviszkai, - 27; <...> per tuos 25 metus skaitlius nupuolė ant 1,500* [48, 166–167].

Vidurinių apskričių – Ragainės, Labguvos, Pilkalnio – lietuviškumas santykiškai atitiko visos Prūsų Lietuvos lietuviybės santykį, kuris sumažėjo nuo 19,5 proc. 1890 m. iki 9,8 proc. 1910 m.

Didžiausias lietuvininkų skaičius gyveno šiaurinėje Prūsų Lietuvos dalyje – Klaipėdos,

Šilutės, Tilžės apskrityse, kur *lietuviszkas gaivalas užsilaikė senesnioje tvirtybėje, <...> vienog ir czia vokiszka kalba vis labjaus spraudžiasi į vietą lietuviszkos* [48, 167]. Klaipėdos apskrityje per visą Vokietijos imperijos laikotarpį lietuvininkų skaičius siekė daugiau nei 60 proc. (be Klaipėdos miesto), Šilutės apskrityje – daugiau nei 50 proc., o Tilžės apskrityje lietuviškumo kartelė nenukrito žemiau 40 proc. ribos [72, 70].

Ta pati nutautėjimo problema ryški ir etnografinėje Mozūrijos teritorijoje. A. Kossertas teigia, kad mozūrai, dirbdami sezoninius darbus kituose imperijos regionuose, tarnaudami kariuomenėje, vis labiau įsiliedavo į vokiškos kultūros aplinką. *Nors pasienio Neidenburgo, Ortelsburgo, Johannisburgo ir Lycko apskrityse lenkų kalba išliko dominuojanti, kaip ir pietinių Sensburgo ir Lötzen apskričių vietovėse, tai Oletzko apskrityje ir šiaurinėse Sensburgo ir Lötzen apskričių vietovėse smarkiai mažėjo lenkiškai kalbančiųjų gyventojų skaičius* [45, 190, 192].

Šiaurinėje Prūsų Lietuvos teritorijoje gyvenusių lietuvininkų mažesnis nutautėjimo procentas buvo susijęs su dviem veiksniais: XVIII a. pirmojoje pusėje vykusios krašto kolonizacijos metu labiau buvo kolonizuotos pietinės Prūsų Lietuvos apskritys (Gumbinės, Stalupėnų, Geldapės, Darkiemio), nei šiaurinės – Klaipėdos, Tilžės [44]; Klaipėdos, Šilutės apylinkėse buvo stiprios surinkiminio judėjimo tradicijos. Surinkimininkai, stengdamiesi išsaugoti lietuvių kalbą daugiausia religinėmis apeigomis namuose, buvo prieš bet kokią pasaulietinę, išėinančią už namų sienų veiklą. Kunigas profesorius

V. Gaigalaitis XX a. pradžioje pateikė statistinius duomenis apie surinkimininkų pasiskirstymą atskirose superintendentūrose. Jie akivaizdžiai iliustruoja, kad didžiausias tarp lietuvininkų surinkimininkų skaičius – 30,4 proc. – buvo Klaipėdos superintendentūroje [12, 61]. Mažą pastarųjų skaičių pietinėse Prūsų Lietuvos apylinkėse – stokota ir tikslų duomenų apie jų pasiskirstymą – V. Gaigalaitis aiškino menku lietuvininkų skaičiumi ir neišplitusia surinkiminio judėjimo tradicija.

Pabrėždamas lietuvių skaičiaus mažėjimą Prūsų Lietuvoje, *kada sukinėdamiesi po lietuvišką žemę kaskartas išgirstame mažiaus dainų, lietuviškų pamokslų (mišių) lietuviškos kalbos* [82], „Varpas“, perspausdinęs lenkiško laikraščio „Dziennik Poznański“ straipsnį apie Prūsų lietuvių, nestokoja optimizmo dėl pastarųjų tautinės dvasios stiprėjimo ir tautinio judėjimo, kuris yra *ženklas tulos dar pabaigtinai neišgesusios gyvatinės sylos* [jėgos – S. P.] [82].

KULTŪRINĖ IR POLITINĖ PRŪSŲ LIETUVOS LIETUVIŲ VEIKLA

Tyrinėjant šią problemą, reikia konstatuoti Prūsų Lietuvos erdvėje susidariusią paradoksalią situaciją. Aptariamuoju laikotarpiu lietuvininkų kultūrinė ir sąlygiškai galima vadinti politinė veikla išsiskyrė kiekybine draugijų, leidžiamų periodinių leidinių gausa, nors, kaip jau buvo minėta, daugumos lietuvininkų tautinis sąmoningumas buvo gana menkas. Jau pirmaisiais leidimo metais „Varpas“ atkreipė dėmesį, jog *sylas tikru Lietuvininku, kurie lietuviszkus reikalus*

tausoja ir sergi yra labai mažos [19, 189]. Iš kultūrinių draugijų daugiausia dėmesio laikraščio puslapiuose sulaukė „Birutės“ draugijos veikla, nes tarp „Varpo“ korespondencijų autorių buvo ir „Birutės“ nariai – M. Jankus, J. Lapinas. 1890 m. pradėjusių kurtis politinių Lietuviškos konservatyvų draugystės komitetų [9, 52–53] veiklos aktualijos, lietuvių dalyvavimo rinkimuose į Vokietijos reichstagą, Prūsijos landtagą peripetijos „Varpe“ irgi sulaukdavo nemažai dėmesio.

„Birutė“ per visą gyvavimo laikotarpį (1885–1914) išsiskyrė banguota, nei itin daug lietuvininkų pritarimo sulaukusia veikla. Nors pirmaisiais metais „Birutė“, stengdamasi įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, įvairiose krašto vietose organizavo daug susirinkimų, visgi M. Jankus, 1889 m. gruodžio 15 d. Tilžėje [54] kalbėdamas penktajame visuotiniame draugijos susirinkime, akcentavo *pagalbininku musu užsiėmimui* stoką ir trūkumą naujų idėjų, nes anksčiau užsibrėžti darbai *nelabai stropei lig sziol atliekami buvo* [21]. XIX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje „Birutė“ ištinka veiklos krizė, nes lietuvininkai pradeda burtis į politines rinkimų draugijas, kurias organizavo tie patys birutininkai, taip pat konstatuota, jog *truksta Prusų lietuviams vadovų, kuriems rupėtų labas tėvynės* [78]. „Varpas“ 1892 m. pranešė, kad „Birutė“ *jau dabar niekuomi neišrodo savo gyvasties*, o M. Jankus, iki tų pačių metų vasarą D. Zaunių išrenkant draugijos pirmininku ir bibliotekininku [34], vienas atstovavo „Birutės“ vadovybei: jis buvo pirmininkas, sekretorius, bibliotekininkas [88]. Po metų Prūsų lietuvininkų veiklos įvertinimas

skambėjo gana kategoriškai, teigiant, jog paskutiniame dešimtmetyje jie *beveik nežengė pirmyn*, o apie „Birutės“ darbus nieko negirdima. Analizuojant tokio pasyvumo priežastis konstatuota, jog trūksta inteligentų vadovų, *kurie rūpinasi apie pakėlimą Lietuvos*, o paprasti žmonės tautiškos idėjos visai <...> nesupranta [70]. 1894 m. „Birutė“ taip pat negalėjusi girtis savo darbais, *nes ji nelaikė nėjokio susirinkimo* [91].

Didžiulio atgarsio abiejų pusių lietuviams skirtoje spaudoje sulaukė 1895 m. vasario 17 d. minėta „Birutės“ dešimtmečio šventė, kuri *nusidavė labai gražiai* [90], tačiau šventės turinys tapo aštrių diskusijų objektu. Vakaro metu buvo sakytos kalbos, dainuotos dainos, suvaidintas pirmasis lietuviškas spektaklis – A. Fromo-Gužučio „Kauno pilies išgriovimas 1362 m.“ Anot Vaclovo Bagdonavičiaus, šis *pirmasis spektaklis ir koncertas „Birutę“ tiesiog išgelbėjo nuo likvidavimosi ir prikėlė naujam gyvenimui* [7, 241], tačiau „Varpo“ puslapiuose apgailestauta, jog *šventė daug menkesnį įspūdį padarė ant Prūsų lietuvininkų*, nei tikėtasi, ir *didei retas tesuprato tą teatriškąjį rodymą* [27]. Laikraščio nuomone, dėl to labiausiai galima kaltinti tautišką lietuvininkų indiferentiškumą, taip pat paties veikalo menkumą ir jo prastą atlikimą. Tokias griežtas išvadas ne tik apie minimą draugijos šventę, bet ir visą lietuvininkų judėjimą diktavo anuometinis nacionalizmo formavimosi įkarštis Didžiojoje Lietuvoje. Leono Gineičio teigimu, tokios išvados buvo daromos *be reikiamos atodairos į istorines kultūrines Mažosios Lietuvos gyvenimo sąlygas bei politines galimybes*

ir dažnai žeidė ne vieną lietuvininkų veikėją [15, 199].

Po „Birutės“ dešimtmečio draugijos veikla išliko gana banguota. Tam turėjo įtakos ne tik inteligentijos stoka, bet ir asmeniniai draugijos narių nesutarimai, anot „Varpo“, *asabiški ginčai ir privatiški nesutikimai jos sąnarių* [51, 194; 35, 91]. Tarp aktyviųjų kultūrininkų tai buvo pastebima iki pat Pirmojo pasaulinio karo. 1896 m. buvo tvirtinama, jog draugija *per 10 metų veik nieko naudos lietuvystei neatnešė* [4], po metų, 1897 m., viltिंगai kalbama, kad *po ilgo letargiško miego pradeda <...> Prūsų Lietuvos lietuviai nacionalistiškai atbusti <...>, apie savo giminės reikalus rūpintis [ir nors] <...> „Byrutė“ da savo siekį neatsiekė <...>, ji šiek tiek sujudino Prūsų lietuvių dvasią* [52], todėl ateityje susikurs daugiau lietuviškumą stiprinančių draugijų [89].

„Birutės“ menką populiarumą tarp lietuvininkų pirmiausia galima sieti su jos išskirtinai pasaulietine veikla, o tai kėlė pamaldžių regiono gyventojų nepasitikėjimą draugija. Kita vertus, gana ryškus didlietuviškas įspaudas, siekis į lietuvininkų arealą perkelti XIX a. antrosios pusės Didžiąjai Lietuvai aktualias sąvokas *tauta, tautos istorija*, Prūsų lietuviams galėjo būti tiesiog nesuprantamas. Istoriografijoje jau yra išnagrinėta, jog Prūsų lietuviai nebuvo tauta, jų socialinė struktūra, politinės aspiracijos identifikuoja šiuos lietuviškai kalbėjusius asmenis kaip ikitautiškumo stadijos tautinę grupę (*vornational*) [86, 103], galinčią formuluoti kalbinio, kultūrinio, religinio turinio siekius. Todėl akivaizdu, kad „Birutės“

tikslas *prilaikyti ir atgaivinti lietuvišką kalbą, <...> išlaikyti pamatus lietuviškos tautos* [35, 92] galėjo patraukliai skambėti ne lietuvininkams, o Didžiosios Lietuvos lietuviams.

Skaitant „Varpo“ publikacijas apie tautinio judėjimo problemas Didžiojoje Lietuvoje, nejučiomis susidaro įspūdis, jog Prūsų Lietuva buvo suvokiama kaip palanki terpė savo tautiniams tikslams įgyvendinti, ne itin simpatizuojant patiems lietuvininkams. Amžių sandūroje, diskutuojant apie tautinio knygyno [bibliotekos] ir tautinio muziejaus sukūrimą, teigta, kad dėl politinių sąlygų šių įstaigų Lietuvoje negalima įkurti, tad *vietos tokiam Tautiškam Muzejui reikia ieškoti teip-gi užrubežėj ir veikiausiai pas ištikimus tautiečius, gyvenančius Prusuose* [77], manytina, birutininkus. Ta idėja liko neįgyvendinta, o 1904 m. atgavus spaudą lotyniškais rašmenimis „Varpe“ buvo publikuojamos tik epizodinės žinutės apie Prūsų lietuvius, 1905 m. jų iš viso neliko. XX a. pradžioje laikraštyje apsiribojama lakoniška informacija apie „Birutės“ draugijos veiklą, pranešant apie 1904 m. išrinktą naują vadovybę [56], tais pačiais metais vykusią žiemos šventę [55].

Negausūs pranešimai ir apie kitas nuo XIX a. pabaigos veikusias kultūrines Prūsų lietuvių draugijas. 1899 m. įsikūrusi Tilžės giedotojų draugija, kuriai vadovavo Vydušas, buvo įvertinta kaip turinti didesnę svarbą tarp Prūsų lietuvių, *o ne reikaluose tautiško mus* [Didžiosios Lietuvos – S. P.] *judėjimo* [62]. „Varpe“ be platesnių komentarų tik buvo informuojama apie draugijos surengtas šventes [5; 65].

1901–1906 m. Tilžėje gyvavęs Lietuvininkų susivienijimas Prūsuose, nepaisant itin ryškiai populiarintų Didžiosios Lietuvos istorijos vaizdinių, „Varpe“ sulaukė šykštaus dėmesio. 1902 m. buvo pristatyti draugijos tikslai ir konstatuota, jog ligi šiol nežinomas narių skaičius ir surinktos piniginės lėšos [29, 83]. Tais pačiais metais vykusiam pirmajame susivienijimo seime aktualizuota Prūsų lietuvių nutautėjimo, savos kalbos gėdijimosi problema. Kalbėtojai ragino saugotis ne tik vokiškų, bet ir „žemaitiškų“ žodžių, *kaip antai: tauta, gaida, asaba ir tt.* [30].

Politinė Prūsų lietuvių veikla, prasidėjusi 1890 m., kaip ir peticijų rašymas, atliko gyventojų telkimo funkciją, neperžengusią Didžiosios Lietuvos sienos ir nebrandinusią lietuvininkų kaip modernios politinės tautos. Dar 1889 m. „Varpas“ atkreipė dėmesį, kad *reikalai-gi svietiszko musu gyvenimo beveik suvis apleisti: <...> dirva apžėlusi varpuczeis*. Buvo agituojama rinkti į seimus deputatus, kurie kovotų prieš germanizavimą [76]. Lietuvininkų rinkimo draugijų pradžia siejama su 1890 m. Lankos apskrityje įsteigtu Lietuviškos konservatyvų draugystės komitetu, tarp kurio iniciatorių buvo ir M. Jankus. Nesėkmingas komiteto iškeltų atstovų V. Bruožio, M. Jankaus dalyvavimas rinkimuose į Vokietijos seimą (reichstagą) buvo siejamas su pavėluotu susipratimu *apie savo reikalus trustisi*, kita vertus, propagandai trūko jėgų ir pinigų [20].

Tiek šis komitetas, tiek nuo 1892 m. pradėjusios kurtis rinkimų draugijos, išlaikė ryškų religinį, monarchistinį atspalvį. Draugijoms susikurti akstiną teikė lietuvininkų

organizavimasis rašant ir siunčiant peticijas kulto ministrui, kaizeriui dėl dėstymo mokyklose lietuvių kalba, *įpatingai, kad „vieros pamokslas“ būtų duodamas kudykiams lietuviškoje kalboje* [11]. Beje, masines peticijas Vokietijos imperijoje rašė ir Varmijos lenkai, kurie *kulturkampfo* akistatoje tiesiogine žodžio prasme kovojo už savos religijos, katalikybės, išlikimą, prieš tikinčiųjų ir dvasininkų suvaržymus [92, 29].

„Maldos gromatų“ turinys būdavo aptariamasis lietuvininkų susirinkimuose, kuriuose pasigirdavo minčių įkurti lietuvišką draugiją, kuri rūpintųsi lietuvių kalbos išsaugojimu. 1892 m. rugsėjo 12 d. įsteigta Lietuviška konservatyvų skyrimo draugystė [32] siekė iškelti ir rinkti į valstybės seimus narius, kurių viena iš pareigų būtų kovoti už tikos pamokų mokyklose išlaikymą gimtąja kalba [9, 54]. Draugija organizavo susirinkimus Priekulėje (1893 m. sausio 10 d.), Naujojoje (1893 m. sausio 14 d.) [31], 1893 m. kovą – Kaukėnuose, Rusnėje, Žibuose, Klaipėdoje [22]. Susirinkimuose daugiausia buvo akcentuojama lietuvių kalbos išgijimo iš mokyklų problema, nurodant, jog tai ne vien kalbinis, bet ir moralinis klausimas, nes nemokantis nei lietuviškai, nei vokiškai *negal gerai išmanyti nė vieros pamokslas* ir negali būti dori žmonės [22]. Be to, doros ir tikėjimo silpnėjimas buvo suvokiamas kaip grėsmė krikščionybei, už ką būsianti atsakinga Vokietijos valdžia [29, 83].

Nors tais pačiais metais draugijos dalyvavimas rinkimuose buvo nesėkmingas [26], teigta, jog *skyrymai turėjo milžinišką įtaką ant pabudinimo lietuviškos sąmonės tarp Prūsų*

Lietuvininkų [67]. Tilžiškės draugijos pavyzdžiu 1895 m. draugija buvo įsteigta Žibuose (Šilutės apskrčiai), Klaipėdoje (Klaipėdos apskrčiai), 1899 m. Būdviečiuose – Ragainės–Pilkalnio apskrčiai [9, 54]. Tik 1898 m. rinkimai lietuvininkams buvo sėkmingi: į Vokietijos reichstagą Klaipėdos ir Šilokarčemos apskrityse buvo išrinktas Jonas Smalakys (iki 1901). Ligtolinės nesėkmės buvo teisinamos lietuvininkų simpatizavimu vokiškoms partijoms ir organizacijos bei inteligentijos stoka [50], tačiau lietuvininkų politiniai laimėjimai daugiausia būdavo pasiekiami tik susitarus su vokiečių partijomis: *vien tik prūsų lietuvių balsais, net ir labai lietuviškose apygardose, išrinkti savo kandidato į Vokietijos Seimą niekada nebuvo pavykę* [95, 14].

Iki Pirmojo pasaulinio karo į reichstagą dar buvo išrinktas Fridrichas Mačiulis (1901–1913), į Prūsijos landtagą – prof. Vilius Gaigalaitis (1903–1918), dr. Vilius Stepulaitis (1913–1918) [9, 177–182]. Negausus savo atstovų išrinkimas leidžia kalbėti apie Prūsų lietuvių politinį pasyvumą, apie nesusiklosčiusią šioje tautinėje grupėje modernios politinės tautos sampratą ir definicijas.

DIDŽIOSIOS IR PRŪSŲ LIETUVOS LIETUVIŲ BENDRADARBIAVIMAS IR JO TRUKDŽIAI

Nuo XIX a. antrosios pusės atpažįstami suintensyvėję lietuvininkų ir didlietuvių kontaktai, ypač kultūrinėje plotmėje – knygų ir periodinių leidinių leidyboje, kultūrinių draugijų veikloje. Lietuvių abipus Nemunų ryšių masto nereikėtų pervertinti, tai

nebuvo masinis reiškiny, galėjęs formuoti vienodą lietuvininkų ir didlietuvių tautinio suvokimo lygį. Dabartinėje viešojoje erdvėje dažnai kartojama nuostata apie nuolatinį didlietuvių ir lietuvininkų kultūrinį bendradarbiavimą, apie politines Didžiosios ir Prūsų Lietuvos susijungimo aspiracijas, kurios rašytinį deklaracijos pavidalą igavo 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžės akte, tačiau šią problemą reikėtų vertinti ne iš oficialios XIX–XX a. nacionalizmo pozicijos, bet iš realios situacijos. Anot Ingės Lukšaitės, *Didžioji Lietuva ir Prūsų Lietuva abi buvo daugiakultūrėse valstybėse, kurios viena nuo kitos skyrėsi valdymu, socialine struktūra, vartojama pagrindine bendrąja (interkalba) ir rašto kalba, valstybės pripažįstamomis religijomis ir tikybių įvairove* [59, 7]. Skirtingos politinės, kultūrinės, ekonominės, religinės tradicijos Prūsų ir Didžiojoje Lietuvoje suformavo kitokį mentalitetą, gyvenimo filosofiją, tautines ir valstybines vertybes, skirtingą „savos tautos“, „savos Tėvynės“ sampratą.

Prūsų Lietuva kelis šimtmečius buvo veikiamą protestantiškos tradicijos, protestantiška etika formavo dorines ir etines savybes. Dvasinio gyvenimo skirtybės ryškiausiai buvo atpažįstamos rašto kultūroje, kurioje nuo XVI a. pradžios dominavo gotikinis rašymo stilius. Lotyniškais raidėmis parašyti tekstai tarp Prūsijos gyventojų buvo nepopuliarūs ir dažniausiai suvokiami kaip katalikybės arba „žemaitiškumo“ skleidėjai. 1884 m. J. Mikšo pradėtame leisti „Niamuno sarge“ ketinta atspindėti ir Didžiojoje, ir Prūsų Lietuvoje gyvenusių lietuvių interesus, tačiau lietuvininkai leidėją kaltino vartojant

„žemaitišką“ kalbą, o tarp didlietuvių jis buvo nepopuliarus dėl gotikinių rašmenų [41, 276].

Skirtingais raidynais leidžiamus spaudinius buvo sunku skaityti ne tik paprastiesiems žmonėms, bet ir to meto aktyviesiems kultūrininkams. Spaudos darbuotojas Stanislovas Jurjewiczius 1890 m. kovo 3 d. rašytame laiške M. Jankui apgailestauja, jog *dėl vokiszkų litaru* jam sunku skaityti ir negalįs užsiprenumeruoti laikraščio „Naujos žinios“, kurios buvo leistos Ragainėje, dėl tos pačios priežasties prašo jam nesiųsti sąrašą nurodytų knygų [40].

„Varpe“ ne kartą buvo akcentuota, jog didlietuviams skirti laikraščiai *vartoja lotynišką alfabetą, prilaikytą prie lietuviškos kalbos, ir platinasi tikrai tarp Rusijos lietuvių, nes Prūsų lietuviai neskaito jų dėlto, kad jie paskirti tik Rusijos lietuvių reikalams ir be to, šitie laikraščiai ir nereikalingi jiems, nes jie turi užtenkamai savo laikraščių* [58]. Leidinių abipusės komunikacijos stoka išlieka ir amžių sandūroje: apgailestaujama, jog lietuviški raštai, rašantys apie Rusijos imperijos lietuvių, tarp *Prūsų lietuvių nesiplatina* [6]. Tam tikras santūrumas Didžiajai Lietuvai skirtų laikraščių atžvilgiu buvo pastebimas ir tarp birutininkų: konstatuota, jog iš 50 „Birutės“ draugijos narių tik du skaito „Varpą“ [51, 195].

Viename „Tėvynės varpų“ tekste V. Kudirka atkreipė dėmesį, jog Didžiajai Lietuvai skirtuose laikraščiuose randama mažai žinių apie *Prūsų lietuvių*, todėl kyla mintys, jog lietuvininkai tų laikraščių neskaito, kad jie *skiriasi nuo lietuvių apsigyvenusių po masko-*

liumi ir kad Prusuose nėra lietuvių, kuriems lietuvių rūpėtų [87, 22–23].

Abipusio bendradarbiavimo trukdžiai išties turėjo ryškų kultūrinį ir religinį atspalvį. Nuo XVI a. antrosios–XVII a. pirmosios pusės valstybėse pripažįstamos skirtingos tikybos *sudarė galimybę tolti Didžiosios Lietuvos ir Prūsų Lietuvos <...> visuomenėm viena nuo kitos*. Prūsų Lietuvos baltiškai kalbančią visuomenę veikė *energinga Prūsijos kunigaikštystės valstybinės ir bažnytinės vadovybės veikla, kuria buvo siekiama integruoti – ir tikybos, ir daugelio kultūros sferos požiūriu – nevokiškai kalbančią visuomenės dalį* [59, 7]. Devynioliktajame – nacionalizmo – amžiuje lietuvininkai protestantai buvo laikomi netikrais lietuviais, kurie negali leisti gerų knygų, *nes jug ten* [Prūsų Lietuvoje – S. P.] *liuteriai gyveną* [75], todėl *reikia Prusu Lietuvininkams geru knigu parupinti ir tikt visai iszpallengvo juos prie susipratimo „kas savo kad reik ginti“ pripratinti* [19, 190]. Jie netgi buvo kaltinami trukdę darbus *Maskolijos lietuvininkų* ir buvo pateikiami J. Mikšo bei M. Jankaus finansiniai nesklandumai, leidžiant „Auszą“ bei „Varpą“ [70].

Lietuvininkų pamaldumas – *šišion labai dievoti žmonės* [25] – buvo išskiriamas kaip vienas esminių šios tautinės grupės bruožų, kuris modeliavo leidžiamų laikraščių turinį, kultūrinių draugijų veiklą. XIX a. pabaigoje tarp lietuvininkų laikraščių neva geriausiai atspindėjusi tautines idėjas buvo pripažįstama „Nauja Lietuwiszka Ceitunga“ [51, 194], nors leidybos pradžioje nuogaš-tauta, kokia bus šio *tikėjimiškai-politiško su mažu priedu kitioniškos įtalpos straipsniu*

Prūsų lietuviams skirto laikraščio nauda [49], nes *tikrai tėvyniški lietuviški laikraščiai* buvo leidžiami tik didlietuviams [70]. Amžių sandūroje integracines idėjas skelbė M. Jankaus leista „Saulėteka“, *Didžiosios, teip ir Prūsų Lietuvos jaunuomene* žadėjo rūpintis M. Jankaus „Draugas“ [66], o daugelis kitų Prūsų lietuviams skirtų laikraščių sulaukdavo kritiško požiūrio dėl propaguojamo vokiškojo konservatizmo, buvo kaltinami *trukdymu vienyjimo Prūsų lietuvininkų su Didžiąja Lietuva ir pripildymu lietuvininkų vokiškos dvasės* [36].

Lietuvių suartėjimą tolino ir politiniai „savos“ valstybės interpretavimo skirtumai. Aptariant Vokietijos valstybės kultūrinę politiką konstatuota, kad Prūsų lietuviai *labai gerbia kaizerį ir valžią* [60, 22] norėdami išsaugoti savo *tautiszką skirtybę*, sykiu *geidžia tapti gerais Vokietijos vaikais*, todėl *gyvenantieji Prusuose Lietuvei suvis ne sapnuoja apie atsiskyrimą nuo Prusu, nes dėl ju isz to atsiskyrimo jokios naudos ne butu; <...> ju pacziu nauda reikalauja susiriszimo su Prusija, nes joje* [priešingai nei Rusijos imperijoje – S. P.] *da vis randa sziokį-tokį galėjimą dirbti dėl tautiszko savo pakėlimo* [84]. Mylėti savo vokišką valstybę skatino ir lietuvininkų kultūrinio judėjimo vadovai: 1895 m. per „Birutės“ vasaros šventę dr. Georgo Sauerweino kalboje nuskambėjęs raginimas išlaikyti lietuvišką kalbą buvo siejamas *drauge su vienybe prieš karalių bei vokiškąją tėviškę* [28]. Natūralu, kad išaugę vokiškos valstybės aplinkoje, lietuvininkai savo tėviške laikė Prūsiją ir Vokietiją, todėl bendros lietuviškos veiklos raginimai daugumai paprastų

krašto žmonių buvo visiškai nesuprantami. Monarchistines intencijas žadino ir politinės lietuvių rinkimo draugijos. Tilžės draugijos narys D. Zaunius dėstė, jog draugija, esanti *senosios tvarkos* ir lietuvių kalbos saugotoja, *apsiėmė būti ištikima valdžiai, t. y. nekovoti prieš kaizerį ir valstybės tvarką, ir tik to prašyti, kas įstatymais ir teisybe remiantis lietuviams priklauso* [9, 55–56]. Ištikimybė savo monarchui skatino lietuvininkų apolitiškumą, silpnino tautinį susipratimą [6], nors lietuvių kalbos vartojimo suvaržymai buvo suvokiami kaip neteisybė lietuvininkų, paklusnių valstybės tarnų, teisingai mokėčius mokančių, drąsiai kraują už *Vokietijos tvirtybę ir vienybę* liejančių, atžvilgiu [39]. Mozūrų istorijos tyrinėtojas Kurtas Obitzas Mozūriją ir Prūsų Lietuvą buvo pavadinęs ištikimiausiais Prūsijos karalystės regionais, kuriuose monarchistinių idėjų sklaida ypatingą pagreitį įgavo nuo XIX a. pradžios Napoleono karų [68, 69].

Mažinti Prūsų lietuvininkų simpatijas vokiškai valstybei buvo įpareigota „Birutė“, turėjusi draugijos lėšomis išleisti „Lietuvos istoriją“ gotikiniais rašmenimis, kurioje reikėjo atskleisti Prūsų Lietuvos istoriją ir jos *pakliuvimą po vokiečių jungu*. Nors tą darbą turėjo šelpti ir pagrindines idėjines gaires nurodyti Didžiosios Lietuvos inteligentai [35, 91–92] – *istorija* 1896 m. nebuvo išleista. Šis faktas iliustruoja, jog didlietuviai netgi birutininkus laikė ne itin tautiškai susipratusiais ir galinčiais teisingai perteikti krašto istoriją, todėl ne sykį buvo kartojama, jog Didžiosios Lietuvos inteligentai *galėtų*

turėti įtaką ant tautiško susipratimo Prūsų Lietuvininkų [43]. Tam tikrus Didžiosios Lietuvos istorijos momentus savo veikloje populiarino Tilžės giedotojų draugija, kuri per šventes rodydavo šviesos paveikslus su Lietuvos kunigaikščiais, šventvietėmis [29, 82–83].

Kartkartėmis iš lietuvininkų aktyviųjų veikėjų lūpų skambėjusios optimistinės integracinės idėjos atspindėjo tik nedidelės Prūsų lietuvininkų grupelės nuomonę. „Birutės“ pirmininkas J. Lapinas tikino, jog apie draugijos veiklą yra žinoma ne tik *Prūsuoje <...>, bet ir gubernijose Suvalkų, Kauno ir Vilniaus*, todėl birutininkai, siekdami pelnytis visos Lietuvių tautos pagarbą, privalo elgtis padoriai ir patriotiškai [51, 194]. J. Lapino nuomone, *arčiaus susigentytu Prūsų lietuviai su lietuviais Didžiosios Lietuvos*, jeigu „Nauja Lietuwiszka Ceitunga“, 1896 m. turėjusi apie 3000 skaitytojų [4], būtų spausdinama lotyniškais raidėmis ir pateiktų svarbią „Iš lietuviškų laikraščių“ rubriką [43]. Jonas Smalakys, norėjęs dar labiau suvienyti abiejų Lietuvų inteligentus, kvietė į savo gimtadienį atvykti kuo daugiau *puikių Lietuvių iš Didžiosios Lietuvos* [24]. 1896 m. miręs Erdmonas Penčiukas „Niamuno sarge“ publikuotais tekstais taip pat pelnė abiejų kraštų lietuvių vienytojo vardą [17]. Dovas Zaunius, birutininkas, politinių rinkimų draugijų vadovas, telkęs ir koordinavęs lietuvių rengimąsi Paryžiaus parodai 1900 m., buvo palankiai vertinamas Prūsų lietuvių, taip pat jį pažinojo ir *kiti vyrai iš Didžiosios Lietuvos* [69], nors nemaža dalis lietuvininkų manė, jog parodoje *Prūsijos lietuviams būtų*

negarbė dalyvauti vadovaujant „žemaičiams“ [53, 52].

Bendrame regiono kontekste akivaizdu, jog iki Pirmojo pasaulinio karo lietuviai arčiau nepažino gyvenusių ten, už sienos, gentainių. 1893 m. viename „Varpo“ numerio vedamajame teigta, jog *Lietuviai Didžiosios Lietuvos ir prusiškiai per visokias istoriškas audras didei vieni nuo kitų atsitolino, ir šiandien jau taip juntasi svetimais prieš kits kitą, kad vieni kitus vadina visokiais, netikrais, paniekinančiais vardais: prusus, gudas, polaks etc.* [43]. Lietuvinkai, gavę galimybę susipažinti su Didžiosios Lietuvos inteligentais, *iš dvyų akis išverčia, mat, Prūsų Lietuviai mislyja, kad per „polakus“ Rusų Lietuvoje nėra puikesnių vyrų* [24].

Jonas Mačys-Kėkštas, 1900 m. talkinęs M. Jankui leidžiant „Saulėteką“, viename numerių išspausdino itin realistinį požiūrį į lietuvių tarpusavio bendradarbiavimo problemas. J. Mačys-Kėkštas rašė: *Kas pažįsta arčiau Prūsų pusės Lietuvius, tas gerai mato, kad maskoliszkoji Lietuva su savo gyventojais yra wisai nepažįstama jiems szalis; jie jos ir nenori pažinti, nelaikydami tų, kaip jie vadiną „Žemaičių“ ne per savo wiengenczius; jų akise Žemaitis, tai tiek, ką Maskolius, ar Lenkas. Priežasczių įsiwieszpatawimui tokio klaidaus supratimo buwo daug, pradedant nuo nevienokio tikėjimo ir kitokių polytiszkių iszlygių, o dabarnyksztis judėjimas tepijau nesutvėrė bendros dirwos, kur galėtų susiartinti Lietuwei abiejų pusių. <...> Dabar, nuo pradžios szių metų, iszeina į swietą „Saulėteką“, kuri spaudinama gotiszkomis raidėmis ir paszwęsta reikalams Prūsų Lietuwių. <...>*

inteligencija anos pusės galētu turėti „Saulėtekyje“ puikų įrankį, idant sawo rasztais ir prisidėjimu pasistengti suwest į pažintį tarp sawęs Lietuwių abiejų pusių ir sutverti tarp jų twirtą dwasiszką rysį <...> [63].

Panašios bendradarbiavimo problemos XIX a. antrojoje pusėje yra pastebimos ir tarp mozūrų bei lenkų. Pastarųjų aktyvumas neretai buvo suprantamas kaip katalikybės platinimas tarp protestantų mozūrų, todėl, anot Grzegorzio Jasinskio, dėl skirtumų, ypač religinių, bendradarbiavimas daugiausia buvo pastebimas ūkinėje plotmėje [33, 201].

Prūsų lietuvininkų paniekinamas požiūris į *kvailiuosius žemaičius* [83, 241] buvo suformuotas ir skirtingo abiejų pusių ekonominio lygmens. J. Šliūpas, pasakodamas apie pirmą savo apsilankymą Prūsų Lietuvoje mini, jog *dyviną* [keistą – S. P.] *išpaudą padarė <...> Prūsija. Keliai dailūs, ukė kiltą, namai kaimų ir miestelių švarūs <...>* [64]. XIX a. industrializacija Prūsijos karalystėje, nuo 1871 m. – Vokietijos imperijoje darė įtaką visiems valstybės gyventojų sluoksniams, sukūrė ne tik stambius pramoninius miestus, bet ir stiprų pasiturinčių ūkininkų, tarp kurių buvo ir lietuvininkų, sluoksnį. Rašytoja I. Simonaitytė romane „Vilius Karalius“ puikiai iliustruoja, kokią vaizdinį apie Didžiosios Lietuvos gyventojus buvo susikūrę Prūsų Lietuvos lietuviai. Pagrindinio romano herojaus Viliaus akys, nukrypusios į aną sienos, skyrusios Rusijos ir Vokietijos imperijas, taigi – Didžiąją ir Prūsų Lietuvą, griovio pusę, matė sodybą iš dviejų sukrypusių trobelių ir sunku buvo atskirti, katra gyvenamoji, katra

tvartas. Besigananti liesa karvutė atrodė lyg veršis. Kadaise buvęs baltas arkliukas, prikinkytas prie staigtės, vos ją pavilkio [79, 41]. O štai Šalteikių kaimas galėjo didžiulis masyviais mediniais ūkininkų trobesiais, banguojančiais sūdrais javais, tvirtais arkliais ir dailiomis karvėmis [79, 41].

Vaizdingus įspūdžius iš apsilankymo Klaipėdos apylinkėse 1894 m. vasarą pateikia didlietuvio korespondencijos slapyvardžiu Paulius [Petras Matulaitis?]. Jis teigia, jog klaipėdiškių gyvenamuose namuose pastebima didesnė tvarka ir švara, nei Suvalkų gubernijos lietuvių; piningos karvės, gražiai laikomi arkliai, baltos, ilgos, su trumpomis kojomis kiaulės, *ukio padariniai vis pabriku daryti, pritaikyti prie geresnio apdirbimo žemės: kuliamosios mašinos, akšelinės, plugai <...>, mašinos grėbiamos, volai*. Prūsų lietuviai yra geriau išsilavinę už lietuvius *Maskolijoje gyvenančius: visi moka skaityti ir rašyti: reta, kad ūkininkas nelaikytų ar tai lietuviško, artai vokiško laikraščio*. Dėka vokiškos kultūros Prūsų lietuvininkai *geriaus materialiai pasilaiko, turi kaimuose pačtas, telegrafus, begalę plentų ir geležinkelių* [60, 21–22], todėl už visas materialias gėrybes jie *savo ciesorių, kaip pirmučiausį savo geradėję garbina* [80].

Aptariamuojų laikotarpiu, kalbant apie tautinių grupių padėtį Vokietijos imperijoje, lietuvininkų kultūrinę ir politinę padėtį, tautinio tapatumo apibrėžtis galima palyginti su kaimynystėje gyvenusiais mozūrais. Lietuvininkų tautinę savivoką, kultūrines

aspiracijas modeliavo lietuvių kalba, protestantiškas tikėjimas, vokiška valstybinė tradicija. Panašias apibrėžtis pritaikytume ir mozūrams. A. Kossertas mini, kad jie atpažįstami pagal lenkišką kilmę, vokišką išsilavinimą, slaviškus papročius ir gyvenimo būdą, vokiškas tradicijas, lenkiškas pavardes ir vokiškus vardus, lenkų kalbą, vokišką raštą, lenkiškus priežodžius, vokiškas giesmes, slavišką religingumą, evangeliškąją konfesiją [45, 179].

IŠVADOS

1889–1905 m. leistame Didžiajai Lietuvai skirtame laikraštyje „Varpas“ iš pateikiamų aktualijų išskiriamas ir Prūsų Lietuvai skirtas teminis laukas. Laikraščio puslapiuose daugiausia dėmesio buvo skiriama Prūsų lietuvių nutautėjimo priežastims aptarti, pateikiami kultūrinės ir politinės veiklos aspektai.

Nagrinėtų tekstų analizė patvirtino, jog Prūsų Lietuvą, lietuvininkų draugijų veiklą didlietuviai suvokė kaip tam tikrą galimybę įgyvendinti savo tautines ir politines aspiracijas. Tačiau lietuvių abipus Nemuno integracijos problema XIX–XX a. sandūroje buvo susaistyta kultūrinių, politinių, religinių skirtumų. Bendras lietuviams kultūrinės veiklos idėjas daugiausia pabrėžė aktyviausieji lietuvininkų kultūrininkai, tarp jų ir M. Jankus. Tačiau dauguma lietuvininkų buvo saistomi lokalaus gyvenamosios erdvės tapatumo, kurį lėmė kitokia nei Didžiojoje Lietuvoje politinė, kultūrinė ir ekonominė patirtis.

NUORODOS

1. [ADOMAITIS, Juozas] -a-b-. Iš tėvyniškos dirvos. *Varpas*, 1889, nr. 3, p. 39.
2. [ADOMAITIS, Juozas] a-b. Iš tėvyniškos dirvos. *Varpas*, 1889, nr. 5, p. 70.
3. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Prie lietuvių atgimimo ištakų. Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1990, t. 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, p. 146–150.
4. [BAGDONAS, Juozas] Š-s. Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1896, nr. 7, p. 108.
5. [BAGDONAS, Juozas] B. Iš Tilžės [Korespondencijos]. *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 276.
6. [BAGDONAS, Juozas (?)] S. Z. Paslaptinis cirkuliaras Suvalkų gubernijai. *Varpas*, 1899, nr. 5, p. 74.
7. BAGDONAVIČIUS, Vaclovas. Ar verta atgimti Mažosios Lietuvos teatro tradicijai? Iš *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 240–249. ISBN 9986-19-956-5.
8. BELZYT, Leszek. *Sprachliche Minderheiten im preußischen Staat 1817–1914. Die preußische Sprachenstatistik in Bearbeitung und Kommentar*. Marburg, 1998. 508 p. ISBN 3-87969-267-X.
9. [BRUOŽIS, Ansas] A. B. Klaipėdiškis. *Mažosios Lietuvos politikos veidrodis*. Kaunas, 1923. 182 p.
10. D. Lietuviška paroda ir jos nauda. *Varpas*, 1900, nr. 6, p. 61.
11. eta-teta. Tilžė. [Iš Lietuvos]. *Varpas*, 1892, nr. 3, p. 46.
12. GAIGALAITIS, Vilius. *Evangeliški surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų pradžią, augimą bei dabartinį būvį*. Priekulė, 1904. 64 p.
13. [GAIGALAITIS, Vilius] Chronopolitanus. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1891, nr. 11, p. 175.
14. GENZELIS, Bronius. Epochos filosofinių idėjų atgarsiai „Aušroje“. Iš „*Aušra*“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje. Vilnius, 1988, p. 101–119. ISBN 5-420-00366-X.
15. GINEITIS, Leonas. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995. 222 p. ISBN 9986-405-41-6: 4.00
16. HERMANN, Arthur. Lietuviškumo problema Rytų Prūsijos evangelikų bažnyčioje 1871–1933 metais. Iš *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000, p. 50–72. ISBN 9955-00-015-5.
17. Iš lietuviškų laikraščių. *Varpas*, 1896, nr. 12, p. 184–185.
18. Iš istorijos mūsų atsigaivėliavimo (1873–1883). Atsiminimai Dro. J. Basanavičiaus. *Varpas*, 1903, nr. 3, p. 69.
19. Iš Prusų Lietuvos. *Varpas*, 1889, nr. 12, p. 189–190.
20. Iš Prusų Lietuvos. [Korespondencijos]. *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 31.
21. Iš Tilžės. Penktasis visuotinas susijimas draugystės Byrutės. [Korespondencijos]. *Varpas*. 1889, nr. 11, p. 173.
22. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 48.
23. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1893, nr. 6, p. 96.
24. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1893, nr. 8, p. 127.
25. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1893, nr. 9, p. 144.
26. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1893, nr. 10, p. 159.
27. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1895, nr. 3, p. 57.
28. Iš Prusu Lietuvos. *Varpas*, 1895, nr. 6, p. 103.
29. J. Iš Prusų Lietuvos. [Korespondencijos]. *Varpas*, 1902, nr. 3–4, p. 82–83.
30. J. Iš Prusų Lietuvos. [Korespondencijos]. *Varpas*. 1902, nr. 7, p. 166–167.
31. J. Tilžė. *Varpas*, 1893, nr. 1, p. 15.
32. J. Tilžė [Iš Lietuvos]. *Varpas*, 1892, nr. 8, p. 123.

33. JASINSKI, Grzegorz. *Mazury w drugiej połowie XIX wieku*. Olsztyn, 1994. 210 p. ISSN 0585-3893.
34. [JASIULAITIS, Juozas] J. Tilžė. *Varpas*, 1892, nr. 8, p. 123.
35. JAUNUTIS. Apie draugystę „Birutę“ [Iš Prūsų Lietuvos]. *Varpas*, 1896, nr. 6, p. 91–92.
36. JAUNUTIS. Iš Prūsų Lietuvos. [Iš Lietuvos]. *Varpas*, 1896, nr. 5, p. 75.
37. -j-g-. Naujas laikraštis. *Varpas*, 1889, nr. 1, p. 1.
38. J. K...s. Korespondencijos. *Varpas*, 1889, nr. 6, p. 92, 95.
39. J. Š-s. Iš Piliakalnio. [Iš Prūsų Lietuvos]. *Varpas*, 1896, nr. 2, p. 27.
40. JURJEVICZIUS, Stanislawas. 1890 m. kovo 3 d. laiškas M. Jankui. Martyno Jankaus laišků archyvas. *Tauta ir žodis*. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Kaunas, 1926, kn. 4, p. 408–409.
41. KAPSUKAS, V. „Varpo“ užgimimas (1884–1889). *Varpas*, 1903, nr. 12, p. 275–276.
42. KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius, 1994. 566 p. ISBN 5-415-00392-4.
43. Keli žodžiai prie senojo klausymo. *Varpas*, 1893, nr. 2, p. 17.
44. Kolonizacija. Iš *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 2, p. 261–262.
45. KOSSERT, Andreas. *Masuren. Ostpreussen vergessener Süden*. München, 2001. 432 p. ISBN 978-3-570-55006-9.
46. KOSSERT, Andreas. *Ostpreussen. Geschichte und Mythos*. München, 2007, 448 p. ISBN 978-3-570-55020-5.
47. Kr.....s. Iš Prūsų Lietuvos. Vilkai avių rubose. *Varpas*, 1889, nr. 6, p. 95.
48. [KUDIRKA, Vincas] Q. D. ir K. Iš tevy-niškos dirvos. *Varpas*, 1889, nr. 11, p. 166–167.
49. [KUDIRKA, Vincas] Q. D. ir K. Tėvy-niški varpai. *Varpas*, 1891, nr. 1, p. 9.
50. L. Tilžė. [Korespondencijos]. *Varpas*, 1898, nr. 4, p. 64.
51. [LAPINAS, Jurgis] J. L. Iš Prūsų Lietu-vos. *Varpas*, 1895, nr. 12, p. 194–195.
52. [LAPINAS, Jurgis] L. Tilžė. [Korespon-dencijos]. *Varpas*, 1897, nr. 6, p. 94.
53. *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m.* Sudaryt. R. Misiūnas. Vilnius: Versus aureus, 2006. 314 p. ISBN 9955-699-24-8.
54. Lietuviszka draugystė „Byrutė“. *Varpas*, 1889, nr. 10, p. 160.
55. Lietuviškieji spektakliai. [Mūsų Kroni-ka]. *Varpas*, 1904, nr. 4, p. 63.
56. Lietuviškos draugystės. [Mūsų Kroni-ka]. *Varpas*, 1904, nr. 2, p. 31.
57. [LOZORAITIS, Motiejus] Joniškis. Mūsų laikraščiai (1883–1893). *Varpas*, 1893, nr. 3, p. 38.
58. LOZORAITIS, M. Lietuviai ir rusiškas alfabetas (iš rusiško laikraščio „Živaja starina“). *Varpas*, 1896, nr. 7, p. 96.
59. LUKŠAITĖ, Ingė. Didžiosios Lietuvos ir Prūsų Lietuvos kontaktai XVI a. pabaigoje–XVII a. *Acta historica universitatis Klaipedensis*. Klaipėda, 2004, t. 10: Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžia-jai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904), p. 6–19. ISSN 1392-4095.
60. [MATULAITIS, Petras ?] Paulius. Iš Prūsų Lietuvos. *Varpas*, 1895, nr. 1, p. 21–22.
61. [MICKEVIČIUS, Vincas] K-as. Aušros gadyinė. Kelios naujos žinios iš „Aušros“ gyveni-mo. *Varpas*, 1904, nr. 3, p. 36–37.
62. [MICKEVIČIUS, Vincas] K-as. Lietu-vių draugystės užsieniuose. *Varpas*, 1902, nr. 1, p. 8.
63. [MICKEVIČIUS, Vincas] Kapsukas, V. Jonas Mačys-Kėkštas. *Varpas*, 1904, nr. 5, p. 71.
64. Minės apie mano prietikius prie „Au-szros“. Rašo buvęs jos red. J. Szliupas. *Varpas*, 1903, nr. 3, p. 79.
65. Mūsų kronika. *Varpas*, 1903, nr. 9–10, p. 246.
66. Naujas laikraštis. [Mūsų Kronika]. *Var-pas*, 1904, nr. 6, p. 95.

67. Nauji Metai. *Varpas*, 1894, nr. 1, p. 2.
68. OBITZ, Kurt. *Dzieje ludu mazurskiego*. Dąbrówno, 2007. 111 p. ISBN 978-83-92399-4-8.
69. Parodos reikalai. *Varpas*, 1899, nr. 6, p. 99.
70. PAULIUS. Istorija Lietuvių krutėjimo paskutiniajame dešimtmetyje Maskolijos ir Prūsų Lietuvoj. *Varpas*, 1893, nr. 6, p. 86.
71. Pirmasis lietuvių laikraštis. Atminčiai „Ausros“. *Varpas*, 1903, nr. 3, p. 51, 53.
72. POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002. 304 p. ISBN 5-415-01676-7.
73. Priekalba. Auszra. 1883, nr. 1, p. 3. *Lietuvių tautos praeitis*. Chicago, 1983, t. 6, kn. 1–4 (21–24).
74. RÖMERIS, Mykolas. *Lietuva: studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Vilnius, 2005. 280 p. ISBN 9955-01676-9.
75. [RUPŠYS, Juozas] Kristapas, J. Keli atsiminimai iš laikų „Ausros“, pirmojo mūsų laikraščio. *Varpas*, 1903, nr. 3, p. 99.
76. S...s. Svarbus reikalas. *Varpas*, 1889, nr. 9, p. 129–130.
77. S. Z. Apšvietimo reikalai. *Varpas*, 1900, nr. 2, p. 14–15.
78. SIDARAS, J. Stalupėnai. [Iš Lietuvos]. *Varpas*, 1892, nr. 10, p. 148.
79. SIMONAITYTĖ, Ieva. *Raštai*. T. 3: Vilius Karalius. Vilnius, 1987. 650 p. ISBN 5-415-00165-4: 7.00
80. SPRAGILAS. Prie mūsų taktikos. *Varpas*, 1903, nr. 1, p. 7.
81. STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. Rytų Prūsijos intelektualinė terpė XIX amžiuje. *Acta historica universitatis Klaipedensis*. Klaipėda, 2004. T. 10: Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904), p. 29–35. ISSN 1392-4095.
82. Svetimtaučiai apie Lietuvius. *Varpas*, 1893, nr. 2, p. 29.
83. [ŠAULYS, Jurgis] ue. Mūsų laikraščiai. *Varpas*, 1903, nr. 9–10, p. 240–241.
84. SZERNAS. Audiatur et altera pars. *Varpas*, 1889, nr. 10, p. 149–150.
85. ŠERNAS. Audiatur et altera pars. *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 23.
86. TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: Die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. Hersg. H.-J. Bömelburg, B. Eschment. Iš „*Der Fremde im Dorf*“. *Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Lüneburg, 1998, p. 85–104. ISBN 3-932267-10-9.
87. Tėvyniški varpai. *Varpas*, 1892, nr. 2, p. 22–23.
88. Tilžė. [Iš Lietuvos]. *Varpas*, 1892, nr. 6, p. 95.
89. Tilžė. [Korespondencijos]. *Varpas*, 1897, nr. 1, p. 15.
90. Tilžėje... [Iš Prūsų Lietuvos]. *Varpas*, 1895, nr. 2, p. 37.
91. Tilžėje... [Lietuviški laikraščiai]. *Varpas*, 1894, nr. 7, p. 111.
92. TRABA, Robert. Das Ermland/Warmia im 19.-20. Jahrhundert – eine Skizze zum Portrait vor dem Hintergrund des Dorfes Gross Purden. Iš *Historia i pamięć polsko-niemieckiego pogranicza. Warmińska Purda*. Olsztyn, 2008. T. 2: KARDACH, Magdalena; PALECKI, Janusz; TRABA, Elżbieta. Purda 1900–2006. Portret wsi. Gross Purden 1900–2006. Das Portrait eines Dorfes. 175 p. ISBN 978-83-89233-42-4.
93. TYLA, Antanas. Kas atmirė Atgimimo metu? Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1990. T. 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, p. 143–145.
94. VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935. 271 p.
95. ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993. 104 p. ISBN 3-922296-70-X.

REFLECTIONS OF NATIONAL AND CULTURAL ACTIVITIES BY
MARTYNAS JANKUS AND OTHER PRUSSIAN LITHUANIA PEOPLE
IN THE PUBLICATIONS OF NEWSPAPER "VARPAS" (1889–1905)

SILVA POCYTĖ

Abstract

"Varpas" is the newspaper, published in the years 1889–1905 in the Prussian Lithuania (Lithuania Minor). It was intended for people from the Lithuania Major belonging to the Tsarist Russia at that time, where the Lithuanian language press in Latin letters was prohibited by the Empire government in 1864–1904. The main goals of the article are: (a) to highlight the culture movement aspirations of Martynas Jankus as the most representative figure of Prussian Lithuanians (*lietuvininkai*), as well as other *lietuvininkai* culture movement members; (b) to analyse the most important national actualities in Prussian Lithuania at that time; and (c) to introduce the opinion about *lietuvininkai* way of living to the Lithuania Major people. All this is made on the basis of materials from the "Varpas" publications. Such analysis is possible because of the fact that we can find important Lithuanian culture figures such as Martynas Jankus, Morta Zauniūtė, Jurgis Lapinas, etc. among the "Varpas" editors. The problems of the Lithuanian culture situation in Prussian Lithuania were also pointed by outstanding Lithuania Major culture workers, such as Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, etc.

The theme is new and actual for the following reasons. In spite of rather wide research studies on the nationalist movement by Vincas Kudirka, reflected from "Varpas" social and national aspirations, our historians still didn't pay

actual attention to the same activities by Martynas Jankus in Lithuanian historiography. We can define some actual and predominant themes in "Varpas" publications: (a) local nationality situation and the problem of *lietuvininkai* denationalization; (b) the decreasing number of local Lithuanian-speaking people; (c) cultural and political activities of *lietuvininkai*; and (d) national collaboration and contacts between Lithuanians from Prussian Lithuania and Lithuania Major, including obstruction aspects here.

The analysis of actual texts allowed us the following conclusion. Lithuanians in Lithuania Major understood the Lithuanian culture societies in Prussian Lithuania as an appropriate possibility to realize their own national and political aspirations. Anyway, the integration process of all people from both Lithuanias, separated historically by the Nemunas river at that time, was very problematic because of a different political, confessional and cultural situation in the period of the end of the 19th–beginning of 20th Centuries here. The ideas of joint Lithuanian culture movement were first pointed by the most active *lietuvininkai* culture figures, including Martynas Jankus. On the other hand, the main part of common *lietuvininkai* people were defined locally by a conservative understanding of their living area, determined by different political, cultural and economic life experience as compared with the situation in Lithuania Major.

Įteikta 2009 m. sausio mėn.